

XITOIY DIPLOMATIYASINING SHAKILLANISHI

Melikuziyev Ziyodjon Gayratjon o`g`li

TDSHU 1-kurs magistratura talabasi,

Tarix (mamlakatlar va mintaqalar) yo`nalishi.

ziyodjonmelikuziyev@gmail.com tel:+998 94 924 29 23

Ilmiy rahbar: S.f.n. Sh.Shozamonov

Annotatsiya: Xitoy Xalq Respublikasi tashkil etilgandan so`ng dastlabki yillarda tashqi siyosiy va iqtisodiy faoliyati bir tomonga suyanish yo`lini tanlaydi va bu siyosat o`zini oqlamay iqtisodiy ahvol birmuncha o`zgaradi. Keyinchalik Xitoy AQSH va g`arb davlatlari bilan yaqinlashish siyosatini olib bordi. Mamlakat islohot va ochilish davrini boshidan o`tkazdi. Buning natijasida Xitoy dunyoning qudratli davlatlaridan biriga aylandi.

Kalit so`zlar: Mao Zedong, Pancha Shila, Madaniy inqilob, Devid Kirkpatrik Este Bryus, Xuang Zhen, [Deng Siaoping](#), Bir kamar- bir yo`l, Poluan Fanjeng.

Xitoy Xalq Respublikasining tashkil etilishi XX asrda ajoyib voqea bo`ldi. Bu Xitoy xalqi uchun bir asrlik qoloqlik va xo`rlikka barham berdi va Xitoy tarixida yangi davrni ochdi va jahon tarixining yo`nalishini o`zgartirdi. Xitoy Xalq Respublikasi muttasil olg`a intilishi bilan uning xalqaro mavqei va ta`siri muttasil mustahkamlanib bordi, u dunyo tinchligi va taraqqiyotini saqlash va rivojlantirishning muhim kuchiga aylandi.¹

1949-yilda XXR (Xitoy Xalq Respublikasi) tashkil topganidan beri tashqi siyosatni juda faol olib bormoqda. Dastlabki yillarda XXR "bir tomonga suyanish" siyosatiga amal qildi. Mao Zedong² "kim biz bilan bo'lmasa bizga qarshi" dega tamoilda siyosat olib borgan. 1955-1957-yillarda Mao Zedong sezilarli darajada boshqacha va ancha qulay siyosat olib bordi. 1958-1970-yillar "normal" xalqaro munosabatlardan yarim izolyatsiya davri bo`ldi. Pancha Shila³ yoki boshqa

¹ [The Great Historic Journey of Chinese Diplomacy \(ciis.org.cn\)](http://ciis.org.cn)

² [Mao Zedong](#) (毛泽东-Máo zédōng) (1893-yil 26-dekabr – 1976-yil 9-sentyabr) [Xitoy kommunistik inqilobi asoschisi](#) bo`lgan. U 1949-yildan [XXR tashkil](#) topganidan boshlab- 1976 yilda vafot etguncha boshqargan.

³ "Tinch-totuv yashashning beshta prinsipi" (xitoychada “和平共处五项原则-Héping gòngchǔ wǔ xiàng yuánzé”, "Pancha Shila") — [1954-yildagi](#) Hindiston-Xitoy shartnomasi.

1949-yilda boshlangan [Tibet](#) ustidan Xitoy va Hindiston o`rtasidagi mojarodan so`ng, munosabatlar 1954-yilda Tibet to`g`risidagi Hind-Xitoy kelishuvining imzolanishi bilan normallashtirildi. [Hindiston Tibetni](#) Xitoyning bir qismi deb tan oldi. Ushbu kelishuvda "pancha sheela" (tinch-totuv yashash)deb nomlangan beshta tamoyil e`lon qilindi:

1. Hududiy yaxlitlik va suverenitetni o`zaro hurmat qilish.

mamlakatlarning ichki ishlariga aralashishni ta'qiqlagan xalqning beshta tamoyiliga sodiqligiga qaramay, Xitoy buni davom ettirdi. Marksizm siyosatiga sodiqligini hech qachon tark etmagan Mao Zedong yanada mafkuraviy bosqichga o'tdi oldinga sakrash va madaniy inqilob⁴ qildi.

1968-yilda Kanada Bosh vaziri Per Elliott Tryudo hukumati Xitoy Xalq Respublikasi bilan muzokaralarni boshladi, bu 1970-yil 13-oktyabrda Xitoy va Kanada o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilishiga olib keldi. Kanada va Xitoy 1971-yilda doimiy diplomatik vakolatxonalarni tashkil etdi va u g'arbda qator diplomatik muvaffaqiyatlarga olib keldi. Xitoy Xalq Respublikasi 1971-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a'zo bo'lib, ilgari Xitoy Respublikasining Gomindan hukumati tomonidan Tayvan orolida bo'lgan xalqaro qonuniylikni almashtirdi. 1972-yil fevral oyida AQSh prezidenti Richard Nikson Xitoy Xalq Respublikasiga misli ko'rilmagan sakkiz kunlik tashrif bilan borib, Mao Zedong va Jou Enlai bilan uchrashadi. 1973-yil 22-fevralda AQSH va XXR aloqa idoralarini tashkil etishga kelishib oldilar. Devid Bryus⁵ 1973-yil 14-mayda AQShning Pekin bilan birinchi aloqachisi bo'ldi va Huan Jen⁶ 30-mayda Xitoyning aloqachisi sifatida Vashingtonga keldi. To'liq diplomatik aloqalar 1979-yilda o'rnatildi.

1970-yilga kelib, ushbu siyosatning kamchiliklari yana bir qayta baholashga sabab bo'ldi. Madaniy inqilob davrida Xitoy uchun SSSR tobora tahlikali bo'lib ko'rindi. Xitoy siyosatdagi mafkuraviy qarashlar va tashqi siyosatdagi harbiy harakatlarini barqarorlashtirish yo'liga o'tdi. Dastlab, Xitoy AQSh bilan yaqinlashishni amalga oshirdi. Xitoy 1979-yil 1-yanvar kuni AQSh bilan diplomatik aloqalarni to'liq o'rnatadi⁷. Bir necha yil o'tgach, Vashington bilan yaqinlashib, SSSR bilan munosabatlarning asta-sekin uzoqlashishi boshlandi.

Keyingi yillarda Xitoy iqtisodiyotini yangidan barpo etishga e'tiborini qaratdi. Xitoy uchun AQSh bu borada manfaatli edi. Xitoyning manfaati shunda ediki: "AQSh

2. Hujum qilmaslik.
3. Ichki ishlarga aralashmaslik.
4. Tenglik va o'zaro foyda.
5. Tinch-totuv hayot.

Keyinchalik bu tamoyillar [1955-yildagi Bandung konferentsiyasining yakuniy hujjati va umuman qo'shilmaslik harakati](#) uchun asos bo'ldi.

⁴ **Madaniy inqilob**, rasmiy ravishda **Buyuk proletar madaniy inqilobi** edi. Ijtimoiy-siyosiy harakat ichida [Xitoy Xalq Respublikasi](#) (XXR) tomonidan boshlangan [Mao Zedong](#) 1966-yilda va 1976-yilda [vafotigacha davom etdi](#). Uning maqsadi kapitalistik va [an'anaviy](#) elementlarning qoldiqlarini [Xitoy jamiyatidan tozalash](#) orqali [Xitoy kommunistik](#) saqlab qolish edi.

⁵ **Devid Kirkpatrik Este Bryus** (1898-yil 1-fevral - 1977-yil 5-dekabr) amerikalik diplomat, razvedkachi va siyosatchi bo'lgan. Shuningdek, 1973-yildan 1974-yilgacha Xitoy Xalq Respublikasida Amerika Qo'shma Shtatlarining birinchi aloqachisi bo'lib ishlagan.

⁶ **Xuang Zhen** (黄镇 - *Huáng Zhèn*; 1909-yil 8-yanvar-1989-yil 10-dekabr) — Xitoy harbiy, davlat arbobi va diplomat, 1973-yilda u Xitoyning Amerika Qo'shma Shtatlaridagi o'zaro aloqalari bo'limi rahbar etib tayinlandi.

⁷[https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_People%27s_Republic_of_China_\(1976-1989\)#Reform_and_opening_up](https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_People%27s_Republic_of_China_(1976-1989)#Reform_and_opening_up)

Xitoy mahsulotlarini sotib olishi, xitoylik talabalar va tadbirkorlarni o'qitishi va Xitoy texnologiyasini sotishi” mumkin edi.

Mamlakat o'zining tashqi siyosiy maqsadlarini qanday tavsiflashi va boshqalar uning tashqi siyosiy maqsadlarini mamlakat harakatlari asosida qanday talqin qilishlari o'rtasida sezilarli bo'shliqlar mavjud bo'lishi mumkin. Xitoy ko'p qutbli xalqaro muhitni ko'rishni xohlardi, unda ko'plab kuch markazlari barqaror muvozanatni saqlash uchun hamkorlik qiladi va bir-biri bilan raqobatlashadi. Jahon hamjamiyati XXR ning yuqorida aytib o'tilgan Pancha Shila shartnomasiga sodiqligini tez-tez eslatib o'tishadi. Beshta buddaviy qoidalarning zamonaviy qayta ishlanishi, Pancha Shila xalqlar o'rtasida o'zaro hurmat, bir-birining ichki ishlariga aralashmaslik va tinch-totuv yashash kabi tushunchalarni o'z ichiga olgan holda yangilandi.

Deng Siaoping⁸ davrida [G'arb](#) bilan munosabatlar sezilarli darajada yaxshilandi, Xitoy Xalq Respublikasi Mao Zedong boshqaruvining so'ngi yillarida G'arb tomonidan ma'lum darajada tan olingan edi. [Deng Siaoping sanoatlashtirishning](#) katta jarayonini olib bordi va dunyo bilan savdo aloqalarini ta'kidladi, 1978-yilda [islohot va ochilish davri boshlanganidan](#) beri Xitoy o'zining doimiy o'rni orqali BMTda yuqori obro'ga ega bo'lishga intildi.

Xitoy shunchaki tinchlikda qolishni istadi, shunda u o'zining iqtisodiy o'sishini davom ettirishi va ulkan aholisi uchun farovon jamiyat yaratishi mumkin edi. Tinch yo'l bilan “Buyuk kuch” maqomiga ko'tarilishida Xitoy rasmiylari: “Xitoy dunyo ishlarida gegemonlik yoki ustunlikni istamaydi” deb ta'kidlaydi. Hukumat Xitoyning yumshoq kuchini oldinga siljitib yubordi – dastlabki yillarda bu Xitoy tilini o'rgatadigan Konfutsiy institutlarini tashkil etish orqali namoyon bo'ldi.

Bugungi kunda Xitoy ko'p qutbli dunyo tartibini mustahkamlashga intilmoqda, unda boshqa hech bir davlat "ichki ishlar" ga hech qachon aralasha olmaydi. Bunday dunyo tartiboti boshqa gegemon davlatlarning qadriyatlari va siyosatiga mos kelmaydi.

Bir kamar va bir yo'l tashabbusi (BRI)⁹ texnologik ustunlik va strategik mustaqillikka erishish, yangi bozorlar va qiymat zanjirlarini yaratish—bu maqsadlar Xitoydagi barqarorlik va farovonlikka qaratilgan.

Xalqaro muhit va Xitoy siyosatidagi o'zgarishlarga qaramay, besh tamoyil foydali maqsadlarga xizmat qilishda davom etdi. Xitoyning dunyo uchun muqobil siyosati barcha katta va kichik, boy va kambag'al, demokratik va avtoritar davlatlarning teng, buzilmas suverenitetini ta'kidlaydi, ularning har biri o'z tizimini o'z

⁸ [Deng Siaoping](#) (1904-yil 22-avgust – 1997-yil 19-fevral) Xitoy inqilobiy rahbari, harbiy qo'mondon va davlat [arbob](#) bo'lib xizmat qilgan. [Xitoy xalq Respublikasi](#) (XXR)ning 1978-yil dekabrda 1989-yil noyabrgacha [birinchi darajali rahbari](#).

⁹ **Bir kamar- bir yo'l tashabbusi (BRI)** Xitoyda “Bir kamar-bir yo'l” (xitoycha: 一带一路- yidaiyilu) yoki qisqacha OBOR (**One Belt One Road**) nomi bilan tanilgan, 2013-yilda Xitoy hukumati tomonidan 150 dan ortiq mamlakatlarga sarmoya kiritish maqsadida qabul qilingan global infratuzilmani rivojlantirish strategiyasi.

xohishiga ko'ra boshqarishi kerak. Shunday qilib, bugungi kunda Xitoy talqin qilgan beshta tamoilning asosiy g'oyasi suverenitetdir - bir davlat boshqa davlatning ichki ishlariga aralashishga haqli emas.

Xitoy sanoat siyosati va strategik besh yillik rejalarni o'z ichiga olgan aralash sotsialistik bozor iqtisodiyotini rivojlantiradigan yuqori o'rta daromadga ega. Xitoy iqtisodiy islohoti yoki Xitoyning iqtisodiy mo'jizasi, shuningdek, mamlakat ichida islohot va ochilish (xitoycha: 改革开放- Gǎigé kāifàng) yoki Xitoyning G'arb davlatlariga nisbatan ochilishi, "Xitoy sotsializmi" deb nomlangan turli iqtisodiy islohotlarni nazarda tutadi. XX asr oxirida boshlangan "sotsialistik bozor iqtisodiyoti" ning "Bosh me'mori" sifatida Deng Syaopin e'tirof etilgan. Uning rahbarligida islohotlar 1978-yil 18-dekabrda "Poluan Fanjeng"¹⁰ davrida hukmron Xitoy Kommunistik partiyasi (XKP) ichidagi islohotchilar tomonidan boshlangan. Islohotlar Xitoyning keyingi o'n yilliklarda sezilarli iqtisodiy o'sishiga olib keldi; 2010-yilda Xitoy nominal YaIM bo'yicha dunyoning ikkinchi yirik iqtisodiyoti sifatida Yaponiyani ortda qoldirdi va 2013-2014-yillarda YaIM (PPP) bo'yicha dunyoning eng yirik iqtisodiyotiga aylandi.

Garchi Xitoy rivojlangan va boy mamlakatga aylangan bo'lsa - da, har bir kapital asosida o'rtacha daromadga ega bo'lsa-da, u hali ham o'zini rivojlanayotgan dunyo tomonida bo'lgan va hech qanday yirik kuch bilan mos kelmaydigan uchinchi dunyo mamlakati deb biladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mao Zedong on diplomacy: foreign languages press, Beijing, China, 1998.
2. [The Great Historic Journey of Chinese Diplomacy \(ciis.org.cn\)](http://ciis.org.cn)
3. [https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_People%27s_Republic_of_China_\(1976-1989\)](https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_the_People%27s_Republic_of_China_(1976-1989))
4. https://en.wikipedia.org/wiki/Boluan_Fanzheng
5. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/586608/EP_RS_BRI%282016%29586608_EN.pdf

¹⁰ **Poluan Fanjeng** (xitoycha: 拨乱反正; tarjimasi: "Betartiblikni yo'q qilish va normal holatga qaytish") yoki Poluan Fanzheng - Xitoy Xalq Respublikasi tarixi bo'lib, o'sha paytda Xitoyning rahbari Deng Siaopin -Mao Zedong tomonidan boshlangan "madaniy inqilob xatolarini tuzatishga urinish dasturi edi. Dastur madaniy inqilob bilan bog'liq maosizm siyosatni bosqichma-bosqich yo'q qildi, inqilob davrida ta'qibga uchragan millionlab qurbonlarni rehabilitatsiya qildi, turli ijtimoiy-siyosiy islohotlarni boshladi va olib bordi. mamlakatni tizimli tarzda tartibga soldi. Poluan Fanzheng davri Xitoy tarixida 1978-yil 18-dekabrda boshlangan tarixiy Islohot va Ochilish dasturining asosi bo'lib xizmat qilgan muhim o'tish davri sifatida qaraladi.